

מתורתם של רבותינו

וְכֹל אֲשֶׁר יִגַּע בּוֹ הַזָּב וַיִּדְיוּ לֹא שָׁטָף בַּמַּיִם *

בדרכם של מפרשי הפשט

א. הקדמה.

ב. ראב"ע והרשב"ם.

ג. דרך הרמב"ן וביאורם של ה'כתב והקבלה' והרש"ר הירש.

ד. פירוש הנצי"ב.

ה. שיטת רבי אלעזר בן ערך – אסמכתא או עומק הפשט.

הקדמה

'אין מקרא יוצא מידי פשוטו'. אמנם פעמים שעסק הפשט מצריך מאמץ מרובה בשביל לזכות להבין היטב את הכתוב. שהרי אין כוונת 'דרך הפשט' חלילה ללימוד 'לפום רהיטא'. אלא הוא לימוד גדול ועיון בעומק המקרא, ההקשרים והלשון.

בפרט כאשר רהיטת הפסוק מתנגשת עם קבלת חז"ל. אז, על פי הניסיון, קיימת גם הזדמנות לעיין ולדקדק בעומק הכתוב ולהבין במקרא, ולפעמים אפילו לגלות את ההלכה בעומק הפשט.

דוגמא מעניינת, שבתחילה אף נראית חריפה, היא הבנת הפסוק בפרשת הזב: "וְכֹל אֲשֶׁר יִגַּע בּוֹ הַזָּב וַיִּדְיוּ לֹא שָׁטָף בַּמַּיִם וְכִבֵּס בְּגָדָיו וְרָחַץ בַּמַּיִם וְטָמֵא עַד הָעֶרְב" (ויקרא טו, יא) – שמרהיטת הכתוב משמע שאם שטף הזב את ידיו, הוא לא מטמא אחרים בנגיעה, אע"פ שלא טבל! בניגוד למוסכם ומקובל לנו שהזב מטמא כל עוד לא נטהר בטבילת כל גופו. [ו"ידיו" בא למעט שאין צריך לטבול אלא רק גופו הנראה פרט לבית הסתרים¹. תו"כ].

רש"י הקדוש ביאר כפי שביארו חכמים בתו"כ, וז"ל:

"בעוד שלא טבל מטומאתו, ואפילו פסק מזובו וספר שבעה ומחוסר טבילה, מטמא בכל טומאותיו. וזה שהוציא הכתוב טבילת גופו של זב בלשון שטיפת ידים, ללמדך שאין בית הסתרים טעון ביאת מים, אלא אבר הגלוי, כמו הידים" (ת"כ שם ה. נדה סו).

* המדור בעריכת יה"ל. הערות [ורעיונות למזור] נא לשלוח לדוא"ל: srul.halperin@gmail.com או: pshatot@gmail.com

¹ "מה ת"ל? לפי שנאמר 'ורחץ את כל בשרו במים', יכול אף בית הסתרים ת"ל 'וידיו' מה ידיו בנראה פרט לבית הסתרים אף כל בנראה פרט לבית הסתרים. "תו"כ כאן.

עיון במפרשי הפשט כאן מעלה, כי קיימות מספר גישות בביאור פסוק זה על פי הפשט. מעניין לגלות איך כל פרשן נקט על פי דרכו ושיטתו, גם בהעמדת השאלה ובעיקר בהעמדת התשובה על פי הפשט. על כן ראיתי לנכון להגיש ולקבץ במדור הנוכחי את דרכי רבותינו בעלי הפשט על פסוק זה, אשר יאירו עינינו במסילות הפשט לנתיבותיהן השונות. רק נקדים: שתי תיבות מורות על משמעות בפשט, אחרת מהנמסר בקבלה. "ידיו" – ולא כל גופו. 'שטף'² – ולא 'רחץ' [או: 'טבל', 'בא']³.

ראב"ע והרשב"ם

רבי אברהם אבן עזרא:

היה נראה לנו כי כל מאכל והדומה לו שיגע בו הזב, והנגיעה היא בידים וידיו שטופות, איננו טמא, בעבור שלא נגע במקום הזוב. רק כאשר ראינו כל אבותינו פירשו וידיו כגופו קבלנו דבריהם.

ועל דרך הפשט כי כל טהור שיגע בו הזב וידיו שטופות, הוא יטמא ולא בגדיו, ואם לא היו שטופות, יטמאו בגדיו, וזה כמו הנוגע בכל אשר יהיה תחתיו:

ראב"ע מקדים ראשונה את המשמע והנראה לדעתו בפשט הכתוב ש'ידיו' הם רק ידיו, ואחר כך מנגיד זאת ומתמודד עם הנמסר מחז"ל, שפירשו טבילת כל גופו, ומקבל דבריהם [רק כאשר ראינו כל אבותינו שפירשו]. גישה זו מתאימה להרבה מקומות בפירושו – "אם דברי קבלה נקבל ומדרך סברא אין זה נכון" (בראשית כב, ה) "אם הוא דרך קבלה נקבל ואם הוא דרך סברא... (שמות מ, ב). אך לבסוף עדיין משאיר דרך על פי הפשט, דברים שגם אין עולים עם ההלכה.

רשב"ם:

וידיו לא שטף במים – הזב לא טבל. כך דרשו חכמים. ולי נראה לפי פשוטו: לפי שאמר למעלה: רר בשרו את זובו, או החתים בשרו מזובו – שהוגלד ונדבק על בשרו, לכך דבר לשון נקייה: וידיו לא שטף במים – שאם לא שפסף יפה את בשרו וגם פי האמה שהחתים כמפורש במסכת נדה, אף על פי שטבל עדיין טמא הואיל ולא שפסף יפה קודם טבילה וכל הנוגע בו יטמא. ולפי שדרך פי האמה הזוב יוצא וצריך שישפסף, דיבר לשון שטיפת ידיו למשל כעין מה שכתוב אצל זונה: 'אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און'. וכן: 'אך מסיך הוא את רגליו'. לפי שמדבר על יציאת חוץ, אף כאן שטיפת ידים על מקום יציאת הזוב מאותו מקום.

² כמו בהגעלת כלי החטאת – "ואם בכלי נחשת בשלה ומרק ושטף במים" (ויקרא ו, כא). שאין זה מעניין טבילה אלא ניקיון והגעלת האיסור הבלוע.

³ שלח לי תלמיד חכם א': 'לולא דברי חז"ל היה מקום לומר שמלבד שהזב טעון טבילה, גם ידיו טעונות שטיפה. ונפק"מ בהיו על ידיו חציצה ברובו, אבל אינם מעכבים את הטבילה כיון דאינן אלא על מיעוט הגוף'.

וגם לשון שטף מוכיח שהוא להעביר לכלוך שום דבר ממקומו. כמו: 'זמורק ושוטף במים' - להעביר שומן של חטאת שבכלי. וכן: 'מים כבירים שוטפים'. וכן: 'תשטף ספיחיה עפר ארץ'. אף כאן להעביר את הזוב שעל בשרו.

הרשב"ם לא מציע כאן פירוש הנוגד את ההלכה⁴ כפי שביאר האב"ע, אבל אכן מפרש פירוש על פי הפשט אשר אינו כדרשת חז"ל (בתו"כ) בשני דברים.

לפי התורת כהנים "ידיו" - הכוונה כל גופו, [והוציא הכתוב בלשון ידיו ללמד על בית הסתרים⁵]. וכן "שטף במים" - פירושו טבל. **אבל הרשב"ם** פירש הנראה לו 'לפי פשוטו' ש'ידיו' הוא דווקא ידיו ולא שאר גופו. [ו'ידיו' כאן הוא כינוי שאול לפי האמה ודברה תורה בלשון נקיה]. אך אין דבריו סותרים את ההלכה כיון שלפי הרשב"ם הכתוב מדבר כאן ב'שטיפה' קודם הטבילה, ולא בטבילה עצמה כפי שדרשו בתורת כהנים⁶.

[כמו"כ, קשה שלא להתרשם מסגנונו של הרשב"ם, אשר פעמים מפתיע בפירוש מחודש (כפי שפירש כאן 'ידיו' על מקום הזיבה), אבל מ"מ, אחרי שמגלה אותם הרשב"ם, הדברים מתיישבים על הלב בפשוטו של מקרא].

דרך הרמב"ן [וביאורם של ה'כתב והקבלה' והרש"ר הירש]

"יקרא הכתוב הטבילה שטיפה במים, שאמר בכאן וכל כלי עץ ישטף במים' וכן יקראנה בבגדים כבוס זכבס שנית וטהר' (לעיל יג נח). והטעם בעבור כי הטבילה צריכה שלא יהיה בה דבר חוצץ אלא ישטוף כל גופו במים, כלשון וזמורק ושוטף במים (לעיל ו כא)... וענין הכתוב בעבור כי הנגיעה בידים אמר כי אשר יגע בו הזב בידיו ועדיין לא שטף אותם בשטיפת כל גופו במים יהיה טמא כאלו אמר וכל אשר יגע בו הזב בידיו ועדיין לא רחץ במים ביום טהרתו, יכבס בגדיו והוצרך לומר לשון שטיפה ללמד על הרחיצה שיזכיר (פסוק יג) ורחץ בשרו במים חיים שתהיה בשטיפה ושפשוף להסיר החציצה כמו שפירשתי.

ואיננו נכון שיאמר כי אשר יגע בו הזב אחרי שישטוף ידיו במים לא יטמא, שכבר אמר כי כל הנוגע בבשר הזב באיזה מקום שיהיה ממנו יטמא, וכן במשכבו ומרכבו ובכלי אשר ישב עליו, עד אשר יטהר מזובו ורחץ בשרו במים חיים וטהר, אבל הכתוב ירמוז לטהרתו בטבילה גמורה כמו שפירשתי. ורבותינו אמרו (תורת כהנים זבים פרק ד ה) שהוציא הכתוב טבילת גופו של זב בלשון שטיפת ידים ללמדך שאין בית הסתרים טעון ביאת מים אלא אבר הגלוי כמו הידים."

⁴ אבל אכן מצאנו שהרשב"ם לא חושש להציע פירושים על דרך הפשט אשר מקבילים לדרשות חז"ל ואינם עולים בקנה אחד גם להלכה. ויש להאריך בדרך הרשב"ם. ואכמ"ל.

⁵ או כפירוש הרמב"ן שביאר את הפסוק "וענין הכתוב: בעבור כי הנגיעה בידים אמר כי אשר יגע בו הזב בידיו ועדיין לא שטף אותם בשטיפת כל גופו במים יהיה טמא, כאלו אמר וכל אשר יגע בו הזב בידיו ועדיין לא רחץ במים ביום טהרתו". ראה לקמן.

⁶ אמנם, לכאורה גם בחז"ל קיימת דעה ש'שטף' הנאמר כאן הוא שטיפה ולא טבילה. וכן 'ידיו' הם בדווקא - "אמר ר' אלעזר בן ערך מכאן סמכו לטהרת ידיים מן התורה" [ואין זו אסמכתא המנותקת מפשוטו, אלא היא מוכחת מעומק הפשט. ראה לקמן שכך הבינו הגר"א, המלבי"ם והנצי"ב].

הרי ששונה גישתו של הרמב"ן כאן מהרשב"ם והאב"ע: כבר בתחילת דבריו אינו מתחבט אם מדובר בשטיפת ידיים או בטבילת כל הגוף. לרמב"ן ברור אף ללא קבלת חז"ל, כי מדובר בטבילת כל הגוף, וכך הוא מוכיח בהמשך דבריו מן הכתובים - "ואיננו נכון וכו' שכבר אמר כי כל הנוגע בבשר הזב⁷ וכו'".

גם פרשנותו אינה עומדת כלל בסתירה לקבלה. אפילו בביאור הלשון 'שטף' פירש - שבודאי הכוונה לטבילה, ומה שדיבר הכתוב בלשון 'שטיפה', ללמד על הצורה שצריכה הטבילה להיעשות [בגלל הלכות חציצה]. וכן בפרשנותו ל'ידיו', אינו מפרש על פי פשוטו בצורה שונה מהקבלה, כדברי הרשב"ם והאב"ע.

אע"פ שמצאנו מקומות שהרמב"ן מפרש את פשוטו של מקרא גם בשונה מחז"ל⁸, מכל מקום, בדברים שהמסורת מורה להדיא ללמוד ולפרש אחרת [כדוגמא כאן], משתדל הרמב"ן לבסס זאת בכתוב. ובכל דבריו כאן משלב בין המשמעות הפשוטה לבין ההלכה - שהוציא הטבילה בלשון שטיפה כדי להורות על הצורה של הטבילה. ו'ידיו' משום שמדברים על הנגיעה ע"י ידיו.

כדרך הרמב"ן כאן, להעמיד המקרא רק ע"פ חז"ל וע"פ ההלכה, בעומק פשוטו, מצאנו שני פרשנים אחרונים אשר עשו זאת באומנות נפלאה (כדרכם של פרשנים אחרונים), כל אחד בדרכו. - בעל ה'כתב והקבלה' והרש"ר הירש.

הכתב והקבלה:

וידינו לא שטף במים. לרבותינו בת"כ ובתלמוד פי' מאמר זה - בעוד שלא טבל מטומאתו, והוציא הכתוב טבילת גופו של זב בלשון שטיפת ידים, ללמד שאין בית הסתרים טעון ביאת מים אלא אבר הגלוי כמו הידים אבל לא פנימית האף והפה והאוזן ופי האשה שלמטה והקמטין. ויש לקרב דעתם על תיבת וידינו עיצמו, כי מצאנו שנקרא הבע"ח בשם אבר פרטי שבו, כמו לא תשאר פרסה שהוא שם על כל הבהמה, וכן גוף האדם נקרא

⁷ ו'הפשטן' יתווכח על הראיות ויאמר: שונה נגיעת הטהור בטמא מנגיעת הטמא בטהור. שלטהור מוטל להיזהר יותר מהיטמאות (עיין במלבי"ם, פרשת צו, ל"ח. מצורע, קמ"א). וכן יתכן לחלק בין נגיעה ע"י הידיים של הזב שנשטפו, לנגיעה בגוף הזב. [הבדל בין נגיעת הטמא באחרים לנגיעת הטהור בטמא רואים גם בדין היסט: שהטהור המסיט את הטמא - נטמא. ואפילו הסיט דרך בית הסתרים. מה שאי"כ בטמא שהסיט את הטהור אפילו ממקום הגלוי, איננו מטמא כלל. (לבד מזב וחבריו שמטמא בהיסט - רק דרך מקום גלוי)].

⁸ לדוגמא: בפירושו על הפסוק: "כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת", וביארו חז"ל לכאן שלא כפשוטו "היוצא ליהרג ואמר אחד ערכו עלי לא אמר כלום" - וכתב על זה הרמב"ן "ועל דרך הפשט יאמר הכתוב... אבל המחרים מן האדם שאינו שלו כגון הנלחמים על אויביהם ונוזרים נדר אם נתן תתן את העם הזה בידי והחרמתי את עריהם (במדבר כא, ב), ימותו כל האדם הנמצא בהם. והטעם שאין דעת הנוזר כן לתתו לכהנים רק שיהיה הכל אסור בהנאה כי נתכוון להכרית האויבים ולכלותם...".

ואע"פ שפירש שם כפשוטו, עדיין הוסיף הרמב"ן משפט המלמד לכאורה גם על דרכו כפי שנכתב למעלה: "ולדעת רבותינו ז"ל יתכן שיהיה הכתוב הזה כולל דברים רבים, כמו 'לא תאכלו על הדם' (לעיל יט, כו). וכמו 'לא יומתו אבות על בנים' (דברים כד, טז) שהם דורשים אותו בפסול עדות הקרובים (סנהדרין כז) - והכתוב אומר בו עוד (מלכים ב, יד, ו) 'ואת בני המכים לא המית ככתוב בספר תורת משה אשר צוה ה' לאמר לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות'. וכן זה הכתוב יכלול דין המעריך מחוייבי מיתה ודין מי שמחרימים אותו בעת הכיבוש כמו שאמרנו...".

ע"ש אבר היד שבו, כמו כחכמת אלהך די בידך (עזרא ז), חית ידך מצאת (ישעיה נז), ובאמת הנפש עם הגוף הוא ככלי עם היד שבו, אף שעיקר התשמיש הוא הכלי עצמו, והיד אינו אלא כטפל אליי לאחזו, מ"מ מבלעדי היד אין תועלת בכלי לבדו כי רק באמצעות היד נוכל להשתמש בכלי, ככה הנפש שהוא העיקר באדם, מ"מ בלעדי הגוף כמעט שאין תועלת בכל כחות הנפש לבדו, כי רק באמצעות הגוף יוכלו כחות הנפש לצאת מן הכח אל הפועל, לכן שפיר נוכל לכנות את כל הגוף בשם יד להיותו כלו כמו יד, אל נשמתו.

ומצאנו עוד הוראת מלת יד על הדבר המתפשט ומתרחב בכמותו, כמו זה הים גדול ורחב ידים (תהילים קה), וישימו לה ידים (מ"ב, יא) ר"ל מקום פנוי, ועל המרחיב גבול מדינתו אמר (ש"ב ח) להשיב ידו בנהר פרת, ושפת הים והנחל המתפשט בכמותו נקרא יד הירדן, יד הנחל... והונח שם יד על אבר האדם (האנד) ע"ש ההתפשטות וההתרחבות, שהוא הוא האבר המיוחד באדם אשר בו יכול לפשוט ולהושיט יותר מבכל האברים, גמול ידה הדה (ישעיה יא) דתרגומו יושיט... והנה בכל שטחית החיצוני שבגוף האדם הוא מתרחק ומתפשט בענינו, חוץ מן האיברים המיוחדים שיש להם תוך ופנימית שמצד מקיפיהם הם כרוכים מקופלים ומצומצמים בכמותם מחוסרי התרחבות והתפשטות. ואחרי שמבואר שהאדם מתואר ע"ש אבר היד שבו, שפיר נוכל לומר כי לא יתואר בשם זה רק חלק הגוף המתרחב ומתפשט בו, לא על חלקי אבריו שהם מצומצמים בענינם מחוסרי התרחבות והתפשטות, ויתורגם ידיו (פרייע קאָרפּערטהיילע), ואחרי שכל דבר שאינו כרוך ומקופל אבל הוא מופשט בשטתו כלו גלוי לעין ההכרה שאין בו ענין נעלם ומקופל, לכן אמרו רבותינו מה ידיו בנראה אף כל הנראה פרט לבית הסתרים, ולדעתם יתורגם ידיו (זיכטבארער קאָרפּערטהייל), ובזה דעת רבותינו מבוארת על לשון המקרא עיצמו.

הרי שהכתב והקבלה' כדרכו - שבעומק העיון דברי חז"ל רמוזים בתיבות המקרא ובשרשיהן, גם כאן הלך בדרך זו - "יש לקרב דעתם על תיבת וידיו עצמו". ובאומנות השמורה לו נמצא "דעת רבותינו מבוארת על לשון המקרא עצמו". כך לא נצרך לשנות מהקבלה⁹ אפילו בפרשנות [דלא כהרשב"ם והאב"ע]. גם כאן בולטת ייחודיות פרשנותו של 'הכתב והקבלה' אשר מרבה להסביר תיבות שלא כמשמעותן המקובלת, אלא כמשמעות שמצאנו במקומות בודדים.

רש"ר הירש:

כבר נאמר לעיל, שהזב - וכל חפץ ואדם שנטמאו על ידו - נטהרים רק בטבילת כל הגוף: "ורחץ כל בשרו במים וגו'". ונאמר ביחוד ביחס לזב, שהוא נטהר רק בטבילת כל הגוף במים חיים: "ורחץ בשרו במים חיים וטהר. משום כך א"א לומר שהוא נטהר על ידי שטיפה חלקית של ידיו - כמשמע לשון הכתוב "וידיו לא שטף במים". אלא שטיפת ידיו במים מבטאת רק את התוצאה של טבילת כל הגוף - ביחס לידיים שטבלו עמו.

⁹ הנדרשת בתורת כהנים.

טבילת כל הגוף הסירה את הטומאה גם מהידיים. היא 'שטפה' מהן את הטומאה, שעברה אליהן ע"י טומאת כל הגוף. אולם מה ראה הכתוב לציין כאן שדווקא הידיים נפגעו בטומאה, והן הטעונות שטיפה לטהרתן...

דומה שדברים אלה מתבארים על פי ההלכה ועל פי המושג המיוחד של טומאת הזב. שהרי כך אומרת ההלכה (נדה מג.): וכל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים – זהו היסטו של זב". הוזה אומר: אין מדובר כאן במגע הזב גרידא, שדיניו נתבארו כבר לעיל: "והנגע בבשר הזב". אלא מדובר כאן בהנעת האדם על ידי זב... בשום מקום לא מצינו, שטהור המונע על ידי הטומאה, נטמא בהיסט זה. לא נאמר כן אלא בזב [ובנידה זבה ויולדת הדומות לו]. מדובר כאן אפוא בכח ובפעילות, שהזב פועל בהם על אדם או על חפץ. וכך יובן, מה ראה הכתוב להבליט כאן בייחוד את הידיים, שהן האיבר המיוחד לפעילות של הנעה. לקמן גם נעמוד על משמעותה של טומאת הזב והדומים לו. נמצא שם שרעיון טומאה זו איננו מתייחס לפעילות האנושית – לאיש המעשה – כרעיונה של טומאת מצורע. אלא הוא נוגע לבחינה האחרת של אישיות האדם. ידיים – במושגן – הן הניגוד למשכב ומושב...

הרשר"ה כדרכו, שעומק הפשט הוא רק כפי הנמסר והמתאים עם התורה שבעל פה. ו"מקור התורה הוא דברי התורה החיים במסורת שבעל פה ו'הספר' אינו אלא סיוע לזכרון ואסמכתא"¹⁰. על כן טרח לבאר ע"פ ההלכה – שפסוק זה נאמר על היסט, ולא נגיעה רגילה. וכדרכו בקודש חידד את המשמעות העמוקה ואת ההגדרה המובעת בתורה על ידי הלשון נגיעה ב'ידיו' – כח ההנעה. פירושו כאן הוא גם דוגמא אחת מיני רבות לדרכו של רשר"ה אשר רואה בפסוקים ובביטויים 'רעיונות' ו'משמעויות', ולא רק הוראות מעשיות.

הנצי"ב¹¹

לעומת הכתב והקבלה והרשר"ה הירש, אשר טרחו להעמיד את פשוטו של מקרא רק כפי פירוש התורה כהנים כאן, כדרכו של הרמב"ן לעיל. מצאנו שהנצי"ב מציע פירוש ע"פ הפשט, ש'ידיו' דווקא, ו'שטף' דווקא, כרהיטת הפסוק. וכדרכם של הרשב"ם והאב"ע כאן.

¹⁰ יעויין בדבריו ריש פרשת משפטים (שמות כא, ב): "אכן, לא 'הספר' הוא מקור המשפט העברי, אלא דברי התורה החיים במוסרת שבעל פה, ו'הספר' הזה אינו אלא סיוע לזכרון ואסמכתא במקרה שיתעורר ספק... לשונות המקראות שב"ספר" עשויות גם הן מעשה אומן במידה כזאת, עד שלרוב מרומזים בהן מושגי יסוד של החוק, כגון ע"י ביטוי בלתי מקובל, שינוי במבנה הפסוק, מקומה של מלה בפסוק אות יתירה או חסירה וכיוצא באלה. הן לא מתוך הספר הזה עלינו לשאוב את החוק. הן לא ניתן הספר הזה בידינו אלא על מנת לשמש תזכורת ליודעי התורה, כדי שישמרו וירענו בזכרונם... יחס התורה שבכתב אל התורה שבע"פ כיחס התקצירים של הרצאה מדעית... לגבי צוערי המדע ששמעו את ההרצאות שבע"פ, מספיק ודי בתקצירים שבכתב כדי שיזכירו וירענו לעצמם... התלמידים.. ישחזרו מתוך התקצירים את התכנים לאמיתם.. ואילו ההדיוטות – אך גיחוך יעלה על פניהם נוכח הדברים הנראים בעיניהם כשעשועי היתולים שאין להם יסוד..."

¹¹ ושיטת ר' אלעזר בן ערך ע"פ הגר"א, המלבי"ם והנצי"ב. יעויין לקמן.

דרכו של הנצי"ב נראית כדרך בית מדרשו של הגר"א, שדרשות חז"ל לאו דווקא בגדר פשוטו של מקרא ייחשבו, אלא עומק הכתוב, לצד פשוטו של מקרא אשר יתכן ויתפרש אף בשונה מן הדרש¹². ונראה שבדעה זו אחז כבר הרשב"ם [והאב"ע].

העמק דבר:

...אבל עדיין אינו מובן לפי"ז "וידיו לא שטף במים". ונראה דמשמעות אשר יגע בו אפילו בבגדי האדם בשעה שהוא לבוש כמש"כ לעיל. משום הכי התנה הפסוק "וידיו לא שטף במים" – שהזב לא שטף ידיו, וסתמן עסקניות הן ומלוכלכות בטיפת זיבה, וביחוד זב שמיצות בדיקתו תדירה כמו נשים כדאי' ר"פ כל היר. וא"כ הרי נפל טיפת זיבה על בגדי הטהור והוא נושאם משום הכי הוא מטמא בגדים. זהו משמעות מקרא. [מכ"מ יש להבין ממקרא זה היסט הזב גם כן... ושתיים זו שמענו ממשמעות אותו מקרא וכיב"ז יש הרבה מקראות כמש"כ בפרשת משפטים ובכ"מ:]

בעיון בדברי הנצי"ב בפירושו 'העמק דבר' בכלל, וכאן בפרט, קשה שלא להתרשם מהשילוב של העמדת עומק הכתוב על פי קבלת חז"ל [– מדרשי ההלכה והש"ס], לצד הצעת פשטות אחרים – פירושים פשטניים¹³ וחדשים. כן הציע כאן פשט חדש ע"פ פש"מ, לצד הכרחת הכתוב למדרש ההלכה [שאינ מדובר כאן בנגיעה אלא איירי הכא ב'היסט']. ולמד הנצי"ב בפשוטו של מקרא כאן דלא כפי המקובל מחכמינו, וביאר ש'ידיו' – דווקא ידיו. ו'שטף' – שטיפה ולא טבילה. אך פירוש זה לא סותר את ההלכה, שהמקרא כאן מדבר בנגיעה בבגדי האדם בשעה שהוא לבוש בהם, והטומאה היא מחמת לכלוך הזיבה שבידי הזב אשר לא שטף את ידיו.

שיטת רבי אלעזר בן ערך – אסמכתא או עומק הפשט

הנצי"ב ב'הרחב דבר' ציין והראה שהפשט שפירש על הפסוק, הוא כוונת ר' אלעזר בן ערך בתורת כהנים¹⁴ – "וידיו לא שטף במים – אמר ר"א בן ערך מכאן סמכו חכמים לטהרת ידיים מן התורה". וז"ל ב'הרחב דבר':

ומזה למד ר"א בן ערך נטילת ידיים לחולין. דמדכתיב "וידיו לא שטף במים" משמע שראוי היה לשטוף, ולמה היה כן, אלא ודאי לאכילה היה ראוי לשטוף. ולא משום אכילת חולין בטהרה, שהרי זב הוא ומאכלו טמא, אלא ללחם יש לשטוף ידיים אפילו הוא טמא, הרי דיש לעשות כן אלא שלא נצטוינו בפירוש במצות עשה.

דהיינו שאין זה אסמכתא גרידא – הוצאת המילים מהקשרם, או דרישת הפסוק באופן מנותק מהמכוון. אלא יוצא מן הפשט – שהתורה מצווה את הזב לשטוף את ידיו כי הם מלוכלכות.

¹² ואף להפך. עיין אדרת אליהו ריש פרשת משפטים.

¹³ אבל אינם סותרים את ההלכה.

¹⁴ תורת כהנים כאן, ובחולין קו ע"א. קיים הבדל בגירסא: בתו"כ – 'טהרת ידיים'. ובגמרא – 'נטילת ידיים'. ואולי הוא הבדל משמעותי בתוכן המצווה.

כך אנו למדים שהידיים עסקניות הם וצריך לשטפם, שאם לא כן מדוע הזב צריך לשטוף ידיו.

נמצא אם כן חידוש עצום: 'סמכו חכמים נטילת ידיים מן התורה' – אין זה דרשה ואסמכתא, אלא לימוד מפשוטו של מקרא. אם נכונים הם הדברים, הרי שאף בחז"ל נמצאת שיטה – ר"א בן ערך – שפשט הכתוב כאן דיבר בשטיפת ידיים ולא טבילת כל הגוף¹⁵.

ולכאורה עולה, שאסמכתא דר"א בן ערך היא יותר מכוונת לפשוטו של מקרא מאשר דרשת חכמים בתורת כהנים – 'מה ידיו דבר הנראה... למעט בית הסתרים'.

ביאור דומה בדעת ר"א בן ערך, נאמר כבר ע"י הגר"א¹⁶:

הרבה מפרשים פירשו זה הפסוק שאם טבל הזב 'וידיו לא שטף' תחילה, אין טבילתו טבילה משום חציצה, והא דמפיק בלשון 'ידיו', היינו משום דחציצה מצוי בידיים אחר כי הידיים עסקניות הן. והא דקאמר 'סמכו', היינו להאי מלתא שידיים עסקניות הן, ולפיכך גזרו נטילת ידיים¹⁷.

אכן יש לציין שבגמרא בחולין משמע שהוא אסמכתא גמורה, דלא כהאחרונים הנ"ל. וז"ל הגמרא חולין (קו.): "וידיו לא שטף במים – הא שטף, טהור. הא טבילה בעי? אלא הכי קאמר: ואחר שלא שטף, טמא". ופירש שם ברש"י: "אלא ה"ק – הנוגע בזב ומי שאינו שוטף את ידיו שניהם טמאין ואסמכתא בעלמא היא". וראה הערה¹⁸.

¹⁵ אבל כמובן אין זה סותר את ההלכה, כמבואר בפירוש הנצי"ב.

¹⁶ תורת כהנים זבים פ"ב ד, ו. ובשנות אליהו שביעית פ"ח מ"ו.

ואף במלבי"ם פירש כן בדעת ר"א בן ערך. אמנם נראה מדבריו כאן, שסובר המלבי"ם שפשוטו של מקרא – דיבר בטבילה כפי שמבואר בתורה שבע"פ, אך הוציא הכתוב בלשון 'שטיפה' ו'ידיו' – לפי ר"א בן ערך – להורות על ענין החציצה שצריך גם לשטוף ידיו קודם טבילה (ולמוד זה הוא כעין דרשה נוספת). דבר זה תואם לשיטתו שדרשות חז"ל הם עומק הפשט. בשונה מבית מדרשו של הגר"א, שלצד הדרשות קיימים פשטות הכתובים, אף שהם שונים והפוכים מן הדרש. [מן הראוי לציין שהבחנה זו ידועה בעולם ממחקריו וספריו של הרב יהודה קופרמן זצ"ל].

¹⁷ דברי הגר"א שונים מעט מהנצי"ב, שלפי הנצי"ב – לגזירה יש עיקר מן התורה, מפני שלמד שהתורה לימדתנו שהזב צריך לשטוף ידיו כדי לאכול. אבל לפי הגר"א – התורה דיברה על שטיפה שלפני הטבילה, מדיני חציצה. ולמדנו מהתורה כבדרך אגב, שהידיים עסקניות הם, על כן דיברה תורה בידיים משום שהחציצה מצויה. ומפני כך באו חכמים וגזרו על נט"י. [ולכאורה נראה לפי"ז, שהוא משום נקיון].

¹⁸ יעויין בספר באר הגולה למהר"ל מפראג (באר ראשון), שביאר אסמכתא זו ע"פ דרכו, וז"ל:

ופירוש דבר זה, כי יש לך לדעת כי נטילת ידים הוא (אסור) מדרבנן. ומן הכתוב מביא ראיה כי הידיים הם מקבלים טומאה יותר משאר אברים. וזה הדבר מפני שהם כלי הנגיעה וממשמשיין הכל בחוץ, ודבר כמו זה מסוגל לטומאה. וכמו שבתה הסתרים אינו מקבל טומאה, מפני שאינו ראוי לנגיעה, כך דבר שהוא כלי המשמוש בחוץ הוא יותר ראוי לטומאה מכל. ועיקר הכתוב דרשו (במסכת נדה מג.) 'מה ידיו מאבראי... ומפני זה הוציאו חכמים מזה ותקנו נט"י... וזהו שדרשו 'אחר שלא שטף במים טמא', כלומר מפני שזכר הכתוב ידים ביוחד, לכך יש להם טומאה מיוחדת לחולין אף שלא נגעו, מפני שהם מיוחדים לנגיעה בחוץ, כאילו נגעו בטומאה. ודבר זה ברור והוא ידוע לחכמי לב, כי הידיים הם מוכנים ביותר לטומאה. הרי אם שהמעוזה היא מדבריהם, יש למעוזה זאת סעד וסמך מן הכתוב, שהידיים מוכנים לטומאה. לא שיהיה בחנם מה דאסמכו אקרא, רק שלמדו גזירת חכמים מן הכתוב, כמו שאמרנו, רק שהוא רחוק ביותר, ולכך אינו מן התורה, ומ"מ הוא יוצא מן התורה, רק שהוא רחוק, ולפיכך הוא מדרבנן.